

РЕЦЕНЗІЇ ТА НАУКОВІ ПОВІДОМЛЕННЯ

НОВІ ВІДКРИТТЯ ТА ЗНАХІДКИ

ГОРБУРОВ Е. Г.

ГОРБУРОВ К. Е.

г. Николаев

КЛАД НЕВРУЧЕННЫХ ГЕОРГИЕВСКИХ КРЕСТОВ В Г. НИКОЛАЕВЕ

По прошествии 90 лет после начала Первой мировой войны в городе Николаеве в конце лета 2004 года произошел случай, тесно связанный с ней. Во дворе жилого строения дореволюционной постройки в районе Водопомя, во время проведения земляных работ, хозяева обнаружили в земле сверток. В истлевшем куске материи были завернуты более 120 солдатских Георгиевских крестов. На каждом кресте в ушке было промзвено и остатки истлевшей георгиевской ленты. Практически все кресты из-за хранения в земле и попадания влаги покрыты коричневым налетом, на них были разной степени следы коррозии.

Кресты изготовлены из белого металла, размером 34х34 мм. На лицевой стороне креста в розетке диаметром 14 мм изображен Георгий Победоносец верхом на коне, повернутый вправо, поражающий копьём крылатого змея.

На оборотной стороне креста: на верхнем вертикальном конце выбит указатель «1/м», который означает «1 миллион». Это значит, что крест своим порядковым номером перевалил за миллион. Остальные же порядковые цифры, следующие за миллионом, выбиты, как и ранее, на горизонтальных концах креста слева направо.

На нижнем луче креста выбито «4 степ.» – крест является низшей, четвертой степенью.

В розетке на оборотной стороне диаметром 14 мм – монограммы из двух переплетенных букв «С.Г.» (Святой Георгий, – **прим. авт.**).

Внешне, на первый взгляд, эти кресты ничем не отличались от образцов 1913 и 1915 годов. Отличие их заключалось в том, что они выполнены в недорогом металле, по цвету напоминавшем серебро, и в мелких монограммах «Б» и «М» (сокращенно – белый металл, – **прим. авт.**), проставленных, соответственно, в нижних углах на левом и правом горизонтальных концах оборотной стороны креста.

Данный солдатский Георгиевский крест 4-й степени был введен 10 октября 1916 года, вместо ранее действовавшего серебряного.

10 октября 1916 года вступило в действие «Высочайше» утвержденное Положение Совета Министров «...о замене золота и серебра, употребляемых при изготовлении... орденов знаков, иными материалами». [1, с. 668] Эти материалы повторяли цвет золота и серебра (белый и желтый).

На основании утвержденного Положения к чеканке этих крестов на Санкт-Петербургском монетном дворе приступили лишь в феврале 1917 года. Описываемых крестов 4-й степени «БМ» было выпущено 89 000 (№ с 1 210 151 по 1 299 150). [2, с. 60] Использовались такие кресты по прежнему статуту 1913 года.

Носили Георгиевский крест четвертой степени на левой стороне груди на ленте ордена Св. Георгия Победоносца (черно-желтой ленте, – **прим. авт.**) правее всех медалей.

Согласно статье № 368 «Свода Законов Российской империи», «Каждому, удостоенному Знаком отличия Военного ордена (согласно Положению от 10 августа 1913 года он получил официальное название – «Георгиевский крест», кроме официального, у него было еще несколько названий: Георгиевский крест – 5-й степени, солдатский Георгий, «Егорий» и др., – **прим. авт.**) унтер-офицеру, рядовому или матросу, назначается в прибавку одна треть годового оклада», [3, с. 381] которая «продолжается во время состояния на службе в виде прибавочного жалованья, а по увольнении в запас, в инвалиды или в отставку, в виде пенсии по смерти...» [3, с. 382] «Вдовы мужей... пользуются оным... еще один год...» [3, с. 383]

Ценность и уважение к этой награде среди военнослужащих была высокой. Так как в первых правилах, касающихся Георгиевского креста, указывалось: «Он приобретает только в поле сражения, при обороне крепостей и в битвах морских. Им награждаются только те из нижних воинских чинов, которые, служа в сухопутных и морских русских войсках, действительно выкажут свою отменную храбрость в борьбе с неприятелем» [4, с. 85].

Заслужить такую награду – солдатский Георгиевский крест – можно было, лишь совершив боевой подвиг, например, захватив вражеское знамя или штандарт, взяв в плен вражеского офицера или генерала, первым войдя во время штурма во вражескую крепость или при abordage на борт неприятельского корабля. Получить эту награду мог солдат или матрос, спасший в боевых условиях жизнь своему командиру.

У кого хранятся эти награды в семье – помните об этом.

Но вернемся к крестам из описываемогоклада. Сразу отметим: практически все найденные награды были распроданы хозяевами находки различным покупателям без предварительной фиксации номеров найденных крестов.

Авторы лично видели около 20 крестов. У одиннадцати из них переписали номера, а шесть – сфотографировали. Их фото публикуются в журнале.

Вот номера крестов, которые видели авторы: 1/м – 232 000, 232 004, 232 023, 232 106, 232 629, 232 632, 232 957, 232 964, 233 123.

У николаевского коллекционера В. Кореньгина в коллекции были кресты изклада под №№ 1 232 961, 1 232 962. Это доказывает, что в кладе были кресты с последующей нумерацией.

Как они могли оказаться в Николаеве? Версий может быть несколько. Судя по тому, что они, как уже сказано выше, выпускались с февраля 1917 года, то могли быть доставлены в Николаев из Капитула (орденская администрация, – **прим. авт.**) Российских орденов в сентябре – октябре этого же года для награждения раненых, находившихся в николаевских госпиталях. «В октябре 1915 года действовало уже 17 лазаретов и, кроме этого, еще в трех частных домах были размещены раненые» [5, с. 130].

Вторая версия – для награждения воинов расквартированных в городе частей.

Но надвигающиеся революционные события – большевистский переворот 1917 года – не дали этого сделать. Тот, кто спрятал кресты, надеялся вернуться за ними, но, наверное, погиб, так и не раскрыв никому своей тайны. А более 120 героев той войны не получили заслуженную награду.

Интересно другое. Наверное, впервые в истории этой награды мы столкнулись с таким количеством выпущенных, но не врученных наград. Жаль, еще раз подчеркнем, что большая часть крестов разошлась без детального изучения и фиксации номеров каждой неврученной награды.

В историческом плане и в мире фалеристики это событие могло бы стать еще большей сенсацией: если бы этот клад был сохранен и описан специалистами в полном объеме. Убеждены, что это – первый и единственный найденный клад из Георгиевских наград.

Фото 1. Георгиевские кресты из клада в г. Николаеве

Фото 2. Лицевая сторона одного из Георгиевских крестов

Список использованных источников:

1. Чепурнов Н. И. Наградные медали Государства Российского. Энциклопедическое иллюстрированное издание. — М.: Русский миръ, 2001. — 768 с.
2. Дуров В. А. Ордена России. — М.: Воскресенье, 1993. — 158 с.
3. Свод Законов Российской империи: Все 16 т., испр. по Продолж. 1906 и 1908 гг. и доп. поздней-
4. Дуров В. Георгиевские награды // Советский коллекционер. Сб. статей. Вып. 20. — М.: Радио и связь, 1988. — 144 с.
5. Пархоменко В. А. У войны забытое лицо... Малоизвестные страницы Первой мировой. — Николаев: ННУ им. В. А. Сухомлинского, 2011. — 180 с.

РЕЦЕНЗІЯ

на книгу Є. Г. Горбурова «Знаки как символы эпохи.
О знаках, жетонах и медалях, связанных с историей Николаева». —
Миколаїв : видавець П. Шамрай, 2014. — 200 с.

У 2014 році світ побачило нове дослідження миколаївського науковця, кандидата історичних наук, автора багатьох праць з краєзнавчої тематики – Євгена Горбурова «Знаки как символы эпохи. О знаках, жетонах и медалях, связанных с историей Николаева». Видання дійсно унікальне, адже на його сторінках уперше оприлюднена маловідома інформація про пам'ятні знаки, пов'язані з історичними подіями в Миколаєві.

У вступі до книги автор відзначає, що за всю історію нашого міста було виготовлено більше 2 тисяч пам'ятних знаків, враховуючи їх різновиди. Проте загальний тираж не відомий, а каталоги по ним відсутні. Отже, перед нами перша розвідка з історії миколаївської фалеристики. Відповідно Є. Горбурову довелося провести кропітку дослідницьку роботу працюючи в архівах, бібліотеках, спілкуючись з колекціонерами. Адже на знаках вказані

аббревіатури установ, підприємств, окремих цехів, більшість із яких існували в дореволюційні та довоєнні часи, і тому вимагали прискіпливого «розшифрування».

Як зазначає сам автор, збір матеріалу до книги зайняв більше 10 років. У своїй праці Євген Горбуров не тільки наводить фотоматеріал та опис знаків і жетонів, а й висвітлює історію їх створення, розглядає певну історичну епоху, конкретних осіб, що були нагороджені за заслуги перед містом чи підприємством (колективом). Впевнений, що це зробити набагато складніше, а ніж просто придбати й «покласти» знак до колекції.

Із дореволюційних знаків і жетонів у книзі представлені мініатюрні предмети, виготовлені на честь святкування сторіччя Миколаєва (с. 27–29), пуску Миколаївської радіостанції (с. 42–43), жетони-перепустки на суднобудівні заводи (с. 45–48), знак Маріїнської жіно-

чої гімназії, жетон українського товариства «Просвіта» та ін.

Однак більшість праці присвячено пам'ятним знакам саме 1920–30-х рр. Адже вони й викликають неабиякий інтерес. Наприклад, знак 1923 р. виготовлений до 30-річчя Миколаївського союзу мисливців та рибалок (с. 61–62). До речі, у книзі автором представлена й листівка 1922 р. (країна, ще не відійшла від революційних потрясінь, голоду й розрухи!) присвячена трагічній загибелі голови Миколаївського губсоюзу мисливців М. Баптизмаського. Яскравий приклад, який свідчить, про ще відсутній тотальний контроль з боку держави за видавничою справою.

На наступних сторінках книги надано описи жетону 1925 р. на честь річниці оркестру заводу ім. А. Марті (с. 64–65), жетону 1929 р. клубу Харчосмаку (с. 78–79), знаки ударникам заводів «Плуг і молот» (с. 85–87), А. Марті (с. 88–89), Миколаївської швейної фабрики (с. 95–96), кращому «ударнику-педагогу» школи № 20 (с. 106–107) та інші.

Здавалося б, важки роки сталінських репресій, але у Миколаєві з'явилися знаки, виготовлені зовсім невеличкими тиражами й при-

свячені пам'ятним датам окремих колективів: 10 років Миколаївському театру юного глядача (1937 р.), 5 років студентській газеті «Крокодил» Миколаївського кораблебудівного інституту (1940 р.), 5 років джаз-оркестру цього ж навчального закладу (1940 р.) та ін.

Отже, нова книга миколаївського історика – цікава, оригінальна праця, яка є значним внеском у вивчення й популяризацію історичного краєзнавства та фалеристики.

Впевнений, що Є. Г. Горбуров, продовжить подальше своє дослідження цієї теми, адже у Миколаївському краєзнавчому музею зберігається близько 150 знаків і жетонів, які «чекають» на свого дослідника, а миколаївці змогли б отримати нову можливість ознайомитися з маловідомими сторінками історії нашого міста.

Книга «Знаки як символи епохи» буде корисною не тільки для істориків, краєзнавців, колекціонерів, учнівської молоді, а, й усім, хто цікавиться історичним минулим Миколаївщини.

*Кандидат історичних наук, доцент
В. А. ПАРХОМЕНКО (м. Миколаїв)*

ВІДЗИВ

про науково-публіцистичне видання Гайдуцького Павла Івановича «НеЗалежна економіка України». — К. : Інформаційні системи, 2014. — 528 с.

Книга видана благодійною організацією «Інститут стратегічних оцінок», де директором з 2009 р. її автор, за сприяння Президентського фонду Л. Кучми «Україна». У ній висвітлено науково-практичні і публіцистичні проблеми економіки України, вона пронизана історичними аспектами, зокрема в контексті подій 2014 р. в країні і навколо неї. Двозначний смисл у назві книги означає, з одного боку, економіку незалежної держави, а з другого – розуміється висока залежність вітчизняної економіки від багатьох внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних чинників, євразійських і європейських викликів (насамперед Росії, ЄС та ін.). Саме так обґрунтовує автор свій підхід як до назви, так і взагалі до висвітлення проблеми. І реалізує, на нашу думку, все це глибоко вмотивовано, науково, критично, робить свою справу блискуче і переконливо.

Отож дається взнаки високий фаховий рівень та громадянська зрілість від учня Копичинського технікуму бухгалтерського обліку в сільському господарстві, студента такої ж спеціальності Тернопільського національного економічного університету, Української сільгоспакадемії до економіста Теребовлянського райуправління АПК, різних посад у міністерстві сільського господарства більше 10 років, проректора Вищої школи управління агропроту академіка-секретаря Української академії аграрних наук, керівника відділів економічної політики і економічних реформ Адміністрації Президента і Кабінету Міністрів України. А згодом голова Держкомзему, Міністр сільського господарства, заступник Глави Адміністрації Президента (8 років), радник Президента і прем'єр-міністра України, заступник голови правління банку «Аркада»... Звісно, все це позначилося на надзвичайно високому рівні доробку, з оригінальними підходами, узагальненнями, висновками і прогнозами.

Видання присвячене 20-річчю обрання Л. Кучми Президентом України. Тож значне місце у ньому відведено розкриттю його ролі у розбудові держави та економіки, здійсненні економічних і соціальних реформ, забезпе-

ченні протистояння України зовнішнім і внутрішнім викликам та формуванні її цивілізаційного вибору. Водночас наголосимо: книга в жодному разі не є вихвалюванням чи критикою когось. Гайдуцький П. І. вважає свій доробок своєрідним економічним паспортом нашої держави, об'єктивною характеристикою економіки України різних періодів за різних президентів, парламентів, урядів, політиків. Важливе місце в книзі відведено питанням модернізації українського суспільства, його цивілізаційного вибору. До цих проблем автор мав безпосереднє відношення під час багаторічної праці у вищих органах державної влади.

Автор книги категорично стверджує, що вона навряд чи з'явилася б, та ще й у такому викладі, якби не було вагомої причини – феномену президента Л. Кучми. Саме прагнення дати аргументовану відповідь на таке питання постійно турбувало його, стало поштовхом до написання книги. У свою чергу, відповідь на запитання, у чому ж феномен Кучми, дає уже сам зміст Передмови «Л. Кучма – політик і президент, державотворець і реформатор».

Аналіз 23-річного досвіду незалежної України засвідчив, що саме період президентства Л. Кучми був найбільше вдалим і результативним для розвитку української держави та її економіки. У 1995–1999 рр. (перший період президентства) у 2,5 рази знизилась темпа спаду ВВП – з 13,9 до 5,5%, а інфляція скоротилась майже у 8 разів – з 393 до 54%. У 2000–2004 рр. (друге президентство) в Україні були найвищі темпи приросту ВВП – 8,4%, а інфляція стабілізувалась на рівні 10,4%. В останньому 2004 році президентства Л. Кучми Україна мала рекордний приріст ВВП – 12,1%, це у 1,5 раза вище середнього показника (8,5%) для пострадянських країн, і вдвічі – ніж середній показник (6%) для інших постсоціалістичних країн.

Отже, виходить, Л. Кучма «прийняв» Україну з найбільшим спадом економіки, а «передав» – з найвищим її зростанням. Його ж наступники через амбіції замовчували цей феномен, применшували всіляко роль Кучми

у здійсненні реформ і виведенні України з кризи, її оновленні і модернізації. Особливо очевидною є його роль через 10 років після президентства, коли бачимо, якою стала «Україна без Кучми». Нині зрозуміло, що за нього вона була найбільш незалежною, у всіх складових – державності, економіки, гуманітарного і культурного розвитку, соціальної захищеності людей та ін.

Розставлені автором акценти простежуються також у формулюваннях подальших розділів і підрозділів книги. Так, у розділі I «Залежна економіка незалежної України» виділені такі проблеми, як залежність економіки від політики, енергетична залежність економіки, залежність металургії від модернізації машинобудування – від конкурентоспроможності, структурні перекося в АПК, дисбаланси у зовнішній торгівлі, фінансова залежність економіки, боргова її залежність, економічна незалежність через лібералізацію чи протекціонізм тощо.

Ключовими є розділ II «Економічні реформи і незалежність» і розділ III «Соціальні реформи і добробут», з їх підрозділами про реформи як український феномен «зигзаги» адмінреформи, суперечлива регуляторна реформа, половинчаста податкова реформа, «заговорена» земельна реформа та ін.

У розділі IV «Євразійські виклики для економіки України» простежуються такі аспекти, як роз'єднання економіки Росії та України, дезінтеграційний вплив першої на другу, примарна привабливість Росії для України, тягіння економіки Росії до Китаю, інтеграційні проблеми Митного Союзу, деструктивність євразійського виклику для України, політизація євразійської інтеграції.

Розділ V «Євроінтеграційні проблеми економіки України» досліджує інтеграційні проблеми ЄС, інтеграційну привабливість ЄС для України, проблеми інтеграції України до ЄС, Європа різна і єдина, модернізація ЄС, європерспективи України та ін.

У Післямові «Україна в багатополлярному світі» аналізуються такі проблеми, як кому вигідні глобалізація та інтеграція, кому на руку антиглобалізм і дезінтеграція, Україна між Сходом і Заходом (на Сході: замість інтеграції агресія, на Заході – зтяжні обіцянки, Україна і швейцарська модель), Україна між інтеграцією та дезінтеграцією.

У книзі показано не стільки здобутки чи невдачі української економіки, скільки вплив на неї зазначених чинників. Для цього автор вдався до ґрунтовної економічної аналітики, історичних екскурсів, міжнародних порівнянь. Використав майже тисячу джерел різного характеру і призначення, подав 214 аналітичних рисунків, таблиць, схем тощо, 17 світлин.

Не залишились осторонь політичні проблеми. За другого президентства проти України і особисто проти нього були організовані акції з дискредитації: «касетний скандал», «кольчужний скандал», що спричинили акцію «Україна без Кучми». З самого початку тих подій була видна «брудна» політика зовнішніх сил та їх внутрішніх адептів, а подальші події засвідчили, що це масштабні спецоперації. Це кинуло чорну тінь на успіхи кучмівського періоду.

Гайдуцький П. І. показав, як кремлівські небожителі (ще й на думку Л. Кучми) самі штовхали Україну своєю недолугою політикою (торгівля, газ тощо) до ЄС, і таки загнали. Агресія Росії остаточно унеможливила «шанси» України до вступу в Митний і Євразійський Союз. Нетерпимість керманічів Москви до інтеграційного «інакомислення» Києва викликало зворотну реакцію. Росія фактично сама обрала для України західний вектор інтеграції, зробила європейський інтеграційний вибір України єдино можливим і перспективним.

Доктор економічних наук, професор, академік УАІН, заслужений діяч науки і техніки України аналізом серйозних політичних помилок російської влади щодо України завершує свою фундаментальну працю – злет сучасної української економічної думки, водночас, вважаємо, історію країни часів незалежності. Довів, що саме путінська Росія позбавила нас варіантів цивілізаційного вибору, залишивши один – рух до Євросоюзу.

Книга, безперечно, буде цікавою і корисною для науковців, студентів, широкого загалу, усіх, кому близька і рідна своя Вітчизна, її політика та державне будівництво.

*Валентин ШКВАРЕЦЬ,
доктор історичних наук, професор,
дійсний член УАІН, заслужений діяч
науки і техніки України
(М. Миколаїв)*

РЕЦЕНЗІЯ

на монографію С. Даниленка «Будівничі українського світу: родина Дурдуківських (кінець XIX – перша третина XX ст.)». — К. ; Вінниця : Нілан-ЛТД, 2014. — 206 с.

Напевно, найбільшим недоліком радянської історіографії була відсутність самої людини в історичних працях. В якості суб'єктів історії подавалися класи, народи держави. Подібне макроструктурне мислення дегуманізувало минуле. Так, в ньому була карколомна зміна суспільно-економічних формацій, нерозв'язане діалектичне протиріччя класової боротьби, але не існувало самого людського досвіду, йому просто не було місця у світі, який повністю створювався масами. На початку 1990-х років загальна зміна методологічної парадигми не просто поклала кінець монополії формаційного підходу, вона відкрила нові обрії для подальших досліджень. В цілому, ці перетворення призвели до появи на українських теренах напрямків західної постмодерної історичної науки та загальне підвищення інтересу до персоналістики, яка була особливо важливою для створення національного концепту минулого.

Сучасна вітчизняна історична наука пройшла досить складний та нелегкий шлях свого становлення та методологічного «оновлення». В умовах відродження державності України та поглиблення процесів демократизації суспільного життя стали можливими та необхідними пошук нових методологічних орієнтирів української історичної науки. Звернення до досвіду зарубіжних колег дало можливість збагатити та розширити напрямки історичних досліджень. Тому одним із перспективних напрямків сучасної вітчизняної історичної науки є історико-біографічний. Саме з позицій наукової біографістики написана монографія С. Даниленка. Проте, рецензована книга не просто біографічна праця, вона є спробою відобразити контекст часу творення української нації з позиції кількох поколінь родини, члени якої приймали безпосередню участь у цьому процесі. Слід зазначити, що такий підхід є не просто виправданим, а й може бути віднесеним до числа найбільш результативних. Проте цей поступ виявився набагато складнішим, ніж досвід

інших «неісторичних» народів. Типовий для центральної Європи союз між буржуазією та інтелектуалами в Україні так і не склався, тому національне відродження дуже часто ставало пріоритетом інтелігентів-ентузіастів. Ми не можемо не погодитись з думкою С. Даниленка, про те, що саме інтелігентські роди слід розглядати основними осередками-носіями української ідеї. Кінець XIX – перша третина XX століття – складний та насичений подіями період в історії України, де помітну роль у громадсько-політичному та культурному житті відіграли відомі українські родини Старицьких, Єфремових, Чикаленків, Терещенків, Лисенків та ін. Свій внесок зробила і родина Дурдуківських, а особливо яскраві її представники – Володимир, Сергій, Олександр та Онисія.

В цілому, українські суспільно-політичні рухи другої половини XIX – початку XX ст. є достатньо дослідженими, але рецензована монографія не просто дає нам бачення проблеми крізь призму родинного досвіду, вона збагачує та вводить до наукового обігу якісно нову фактографію і дає можливість громадськості ознайомитись з життєвим шляхом тих синів українського народу, які зробили надзвичайно багато для історичного поступу нації, але досі залишаються невідомими широкому загалу.

Структурно монографія складається зі вступу, п'яти розділів, біографічного довідника, іменного покажчика, переліку умовних скорочень та фотокопій документів. Давши загальну соціально-економічну та політичну характеристику епохи, автор розкриває основні віхи життєдіяльності родини Дурдуківських з 1820 року по 1933 рік. В цьому відношенні можна виділити два основних вектора дослідження, а саме: відображення загального внеску представників роду Дурдуківських у розвиток української національної самосвідомості та висвітлення їх зв'язків з представниками української інтелектуальної еліти кінця XIX ст. – початку XX ст. Цей аспект пе-

реважно представлений через постаті С. Єфремова, який був одруженим з Онисею Дурдуківською та Б. Грінченка з ним тривалий час товаришував Володимир Дурдуківський. Такий ракурс дозволяє нам побачити цих відомих представників українського національного відродження дещо під іншим кутом зору. Оскільки вони постають перед нами не як громадсько-політичні діячі, а як звичайні люди у яких є сім'ї та друзі. Тобто ми маємо змогу познайомитись з їхньою побутовою дійсністю, яка дуже часто зникає за «фасадом» офіційного історичного наративу.

Незважаючи на те, що автор монографії визначає в якості об'єкта досліджень родину Дурдуківських, основний акцент робиться на кількох її представниках. Очевидно, такий стан речей обумовлений тим, що автор на основі оцінки індивідуальних внесків у розвиток «українського світу» з поміж усього роду виділяє чотири персоналії. Це, насамперед, Олександр Дурдуківський – один з фундаторів Української автокефальної церкви, Онися Дурдуківська – дружина С. Єфремова, Володимир Дурдуківський – громадський діяч, педагог та науковець та Сергій Дурдуківський – співак, педагог, популяризатор української національної пісні. Двом останнім персоналіям відводиться по окремому розділу.

Загалом, рецензована монографія, певною мірою, дозволяє розширити наше уявлення про непростий процес становлення

української культури та національної свідомості на зламі XIX та XX століть. Ми звикли сприймати ці події крізь постаті лідерів суспільно-політичних, просвітницьких та національних рухів. Всім добре відомі імена С. Єфремова, Б. Грінченка, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Міхновського та інших. Ми забуваємо про те, що всі ці персоналії сформувались не випадково, вони стали результатом генезису свого соціального та культурного середовища, з яким нас і знайомить автор, на прикладі родини Дурдуківських.

Таким чином, монографія С. Даниленка є важливим доробком вітчизняної історіографії. В ній розкрито малодосліджені сторінки історії України, використано новаторський оригінальний підхід, який дозволив розкрити суть цілої епохи через досвід однієї родини.

Рецензована монографія містить чималий масив нової фактографії, який може бути використаний як при подальших історичних дослідженнях, так і в рамках інших гуманітарних дисциплін, зокрема соціології, психології, культурології та ін.

Отже, дослідження С. Даниленка – це вагомий внесок у вітчизняну історичну науку, що в подальшому сприятиме поглибленому вивченню малодосліджених питань українського національного відродження, формування національної ідеї та самосвідомості народу.

*К. В. ЧЕРНЯВСЬКА,
кандидат історичних наук
доцент кафедри історії України
МНУ ім. В. О. Сухомлинського*